

**Милена Гостовић, *Косовски вилајет*
1879–1900. Годишњи извештаји (салнаме),
Матица српска, Нови Сад, 2021, 226 стр.**

Први научни кораци младе историчарке Милене Гостовић начињени су монографијом *Косовски вилајет 1879–1900. Годишњи извештаји (салнаме)*. Овај измењен и допуњен текст њеног мастер рада, одбрањеног на Филозофском факултету у Новом Саду 2019. године, представља резултат рада на документима османске провенијенције, годишњацима Косовског вилајета (осм. *Salname-i Vilayet-i Kosova*), општим годишњацима Министарства просвете (осм. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye*) и пописним регистрима (осм. *Nüfus Defteri*). Салнаме, односно годишњаци или алманаси, нису представљали непознаницу у домаћој историографији. На нашим просторима први је Мехмед Ханџић, још давне 1942. године, указао на њихову фактографску вредност. Међутим, било је потребно да прође двадесет година до следећег помена салнама у југословенској историографији. Нешто касније, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, Скендер Ризај је користио салнаме у проучавању демографских прилика Косовског вилајета у последњој четвртини 19. века и у првој деценији 20. века, када је интересовање за ову врсту извора и завршено. Како

сама ауторка истиче, њихов садржај никада није у потпуности анализиран и објављен у преводу или транслитерацији. Према томе, централно место у монографији заузима питање кредибилности покрајинских салнама као историјских извора у изучавању прошлости Косовског вилајета. Указавши на богатство и разноликост података садржаних у салнамама, ауторка је ограничила своје истраживање на реконструкцију административне, војне, просветне организације и демографске структуре вилајета, остављајући економски аспект провинције за нека друга истраживања. Композицију монографије чине четири тематски заокружена поглавља, прилози као посебно, односно пето поглавље, речник османских термина, списак скраћеница, библиографија, именски регистар и регистар географских одредница.

У првом поглављу, *Век реформи* (стр. 13–40), ауторка приказује политичке, етничке и професионалне супротности које су отежавале правилан рад османске администрације на спровођењу реформи унутар Косовског вилајета. Реформе које су имале за циљ да ускладе надлежности у провинцији са законима ради

ефикасније контроле центра над периферијом нису дале очекиване резултате на терену. Узроке неуспеха реформи ауторка налази у неадекватно дефинисаној извршној одговорности, и у отпору свих етничких групација, услед неиспуњавања њихових захтева, као и у отпору локалних муслиманских група које су штитиле повлашћени статус. Сарадња између османске администрације и припадника Призренске лиге ради консолидације централне власти у Косовском вилајету показује да је била реч о привременим политичким савезима променљивог успеха. Неретко, поред српског становништва, мета насиља Албанаца били су и локални представници османске власти. Под наведеним околностима српско становништво се налазило у незавидном положају, тражећи заштиту српске владе посредством конзулата успостављених након склапања Привремене конзуларне конвенције 1886. године. Међутим, до насиља није долазило само између припадника муслиманских и немуслиманских заједница. Након Берлинског конгреса отворено је „македонско питање“, место преплитања националних интереса балканских држава. Сукоб српске, бугарске и грчке политике није остао у оквирима просветног и пропагандног рада; убрзо добија и оружани карактер. Из тога ауторка закључује да је анархија представљала реалност Косовског вилајета, од-

ражавајући неспособност централне власти да одговори на изазове у провинцији, засноване на политичким, професионалним и етничким супротностима. У наставку рада следи детаљнији приказ садржаја и структуре *Годишњака Косовског вилајета* и *Годишњака Министарства јавног образовања*. Поглавље се завршава приказом развојног процеса усвајања модерног концепта пописа становништва који је спровела османска администрација.

Друго поглавље (стр. 40–87), које је и најобимније, бави се административном и војном управом Косовског вилајета. Османска централна власт, односно бирократија стасала у доба Танзимата, донела је низ уредби, попут *Уредбе о управи у вилајетима* (1864), *Уредбе о општој управи у вилајетима* (1871) и *Уредбе о нахијама* (1876), са циљем да се реорганизује административна структура Царства ради успостављања што ефикасније контроле центра над периферијом и отклањања споредних ауторитета на локалу, насталих у транзиционом периоду. Као резултат административног реструктурисања, образован је Косовски вилајет 1877. године. Под утицајем политичких, друштвених и економских прилика долазило је до честих промена унутар административне организације вилајета. Уз помоћ салнама Косовског вилајета, ауторка прати промене у континуитету на административном нивоу.

Тако видимо да долази до промене административног центра 1888. године, када је седиште валије премештено из Приштине у Скопље. Све ове промене предузете су ради успостављања ефикасније контроле и јачања ауторитета престонице који је опониран од локалних муслиманских елита, закључује ауторка. Затим, следи приказ организационе структуре администрације у Косовском вилајету, од највишег ка најнижем управном нивоу, односно од вилајета ка нахији. Валија је делио власт са Управним саветом на нивоу вилајета, чији састав је био прописан законом. Управни савет су чинили постављени и изборни чланови, а законом је било прописано бирање по два члана из редова муслиманских и немуслиманских поданика у провинцији. Међутим, како ауторка примећује, наведени принцип није доследно поштован. Она указује на непоштовање принципа једнакости у корист муслимана. Једини изузетак представља састав Управног савета санџака Приштина у 1893. години, када је било више немуслиманских изборних чланова. Нерегуларности су забележене и у случају правосуђа, где није била спроведена адекватна заступљеност немуслиманских и муслиманских поротника. Према речима Гостовићеве, њихово присуство је требало симболично да илуструје равноправност свих османских грађана. Иако је један од

основних принципа модернизацијског рада османске бирократије у 19. веку била подела цивилних и војних власти, ауторка је приметила одступања на примеру Косовског вилајета. У областима захваћеним немирима, представници војних власти су обједињавали војне и цивилне надлежности. Такав случај је забележен у казама Ђаковица, Беране, Рожаје, Гусиње и у санџаку Пљевља. Нарочиту пажњу ауторка посвећује организацији војне полиције, односно жандармерије. Излаже њену управну структуру, распоред и бројност јединица. Поред жандармерије, годишњаци садрже податке о распореду трупа османске регуларне војске, не наводећи њихово бројно стање. Услед честих нереда у вилајету, централна власт је била приморана на слање додатних трупа у виду појачања. Према томе, Гостовићева сматра да салнаме не одражавају реално стање војне моћи османских власти на терену. Табеле које се налазе у овом поглављу садрже податке о органима војне управе, члановима Одбора за војна питања и о распореду и бројности батаљона пешадије и коњице војне полиције у Косовском вилајету.

У трећем поглављу, *Демографска структура* (стр. 87–107), Гостовићева формулише недостатке покрајинских салнама и пописних регистара, као историјских извора, у три тачке: 1) није извршен темељан попис целокуп-

не територије Царства, услед неприступачности појединих крајева или отпора локалног становништва; 2) недоследан је принцип поимања верско-етничке припадности поданика и 3) неадекватно су праћене демографске промене од стране османске администрације. Нарочито се задржава на питању верско-етничке припадности. Наиме, османска администрација је, приликом пописа становништва, делила поданике према припадности одређеном милету, који је представљао специфичну етничко-религијску симбиозу заједница. Услед непостојања српског милета, српско становништво је уписивано у православни или бугарски милет. Ауторка претпоставља да је значајан део чиновника долазио из азијског дела Царства, што објашњава занемаривање разлика између православног и бугарског милета. Према томе, пописна комисија је сматрала меродавним исказе пописиваног становништва. Због тога је историјска вредност османских демографских цензуса одбацивана у српској историографији, закључује ауторка. На посредан начин она нуди ново читање представљених извора. Тако у приређеним демографским статистикама из пописног регистра из периода 1881–1893. године не наилазимо на постојање православног становништва у Новопазарском, Приштинском и Пећком санџаку. Могло би се закључу-

чити да је у тим областима српско становништво уписано у бугарски милет, јер је мала вероватноћа да су Бугари чинили 42% популације у Новопазарском санџаку (!). Уколико се упореде статистике из наведеног пописног регистра и салнаме за Косовски вилајет из 1893. године – узевши у обзир ограничавајуће факторе са којима се османска администрација суочавала на терену – одступања нису била велика. Према салнами из 1893. године, број муслимана је износио 507.079, а немуслимана, у које су, поред припадника православног и бугарског милета, убрајани и припадници католичког, протестантског и јеврејског милета, био је 340.122 становника. Док је у пописном регистру из 1881–1893. године забележен знатно мањи број муслимана – 432.178, код православног и бугарског милета тај број је износио 312.122 становника. Према томе, ауторка сматра да су аргументи у балканским историографијама о манипулацијама демографским статистикама од стране османске администрације недовољно поткрепљени. Разматрани извори су одражавали потребу државе за стицањем што прецизнијих сазнања о војном и економском потенцијалу државе. Уз критички приступ, османске статистике представљају свакако поузданији извор демографских података у односу на процене наста-

ле из пера европских агената и националних радника.

Образовање је заузимало значајно место у деветнаестовековним реформама Османског царства. Управо је у секуларним школама стасавао чиновнички кадар неопходан за изградњу модерне државе, са крајњим циљем централизаторске политике Османског царства. Развој секуларног образовања, напореда са верским, може се пратити у претпоследњем поглављу, под насловом *Образовни систем* (стр. 107–125). Изградњом секуларног образовног система, неопходног за стварање чиновничког кадра, држава није одлучила да укине верско образовање. Верске школе, под контролом улеме, постојале су упореда са секуларним школама, све до распада Царства. Тежња просветне политике хамидовске ере била је стварање нове друштвене базе која би била у стању да парира национализму широм Царства, наводи ауторка. Османски просветни систем достиже експанзију у последњој деценији 19. века. У Косовском вилајету тежиште је било на изградњи верских школа ради парирања утицају школа које су припадале немуслиманским мањинама. Тенденција централизације образовног система огледала се кроз организацију просветне управе на локалном нивоу. И у погледу Управних савета за образовање није поштован принцип једнаке заступљености

свих поданика Царства, закључује ауторка. Поредећи званичне статистике из салнами и податке који су достављени Министарству иностраних дела Краљевине Србије, ауторка примећује неслагања. Она сматра да је, вероватно, део српских народних школа, не поседујући дозволу за рад од османских власти, радио у илегалу.

Пето поглавље, уједно и последње, чине *Прилози* (стр. 125–169), као плод истраживачког рада Милене Гостовић. Поглавље садржи пописе управника санџака, каза и нахија у Косовском вилајету, према хронолошком реду. Затим, следе листе војних команданата Косовског вилајета и демографске статистике настале као резултат рада пописних комисија. Највише простора ауторка је посветила распореду и структури школског система на простору вилајета, као и броју њихових ученика.

Монографијом *Косовски вилајет 1879–1900. Годишњи извештаји (салнаме)* Милена Гостовић скренула је пажњу домаћој научној јавности на вредност мање познатих историјских извора. Приказана студија представља значајан допринос српској историографији, расветливши мање позната поглавља у прошлости српског народа под османском влашћу. Нарочита вредност њеног истраживачког рада лежи у приређеним званичним османским статистикама које је учи-

нила доступним широј и ужој научној јавности. Недостаци испитиваних извора нису обесхрабрујући, напротив, ауторка шаље охра-

брујуће позиве за даља истраживања.

Стефан Шипка